

Literatuur: artikelen

Achilles, Walter. *Bemerkungen zum sozialen Ansehen des Bauernstandes in vorindustrieller Zeit.* – Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie 34 nr. 1 (1986) p. 1-30.

Een belangrijk probleem bij het onderzoek naar het beeld van de boer in de preindustriële periode is het schaarse en twijfelachtige bronnenmateriaal. Van drie soorten bronnen: de beeldende kunst, de verhalende kunst en het schoolboek, behandelt Achilles de moeilijkheden bij de interpretatie. Eén daarvan is dat, vooral in de literatuur en de beeldende kunst, de sociale afkomst en de intentie van de auteur niet altijd zijn na te gaan, zodat interpretaties niet verifieerbaar zijn. In dat opzicht is het schoolboek een betrouwbaarder bron, omdat zij niet in de eerste plaats de overtuiging van de auteur weergeven, maar de opvattingen die in de maatschappij leven.

Volgens Achilles hebben vanaf de oudheid twee stereotiepe opvattingen over de boer naast elkaar bestaan: het negatieve beeld, waarin de boer wordt afgeschilderd als een verachtelijk wezen op de onderste trap van de standenmaatschappij, en het positieve stereotiep, dat een zekere waardering inhoudt voor de boer in zijn functie van beoefenaar van de landbouw en voedselverschaffer van het volk. Beide beelden treft men in alle drie de genoemde bronnen aan.

Albrecht, Richard. *Der ethnische Witz als soziales Problem. Kultursoziologische Hinweise zu einem Zusammenhang.* – Jahrbuch für internationale Germanistik 18 nr. 1 (1986) p. 102-109.

Bekeken vanuit sociologisch oogpunt zijn moppen, vooral etnische moppen, een uitdrukingsvorm voor maatschappelijke problemen. In Duitsland, waar volgens Albrecht racistische moppen een gevolg zijn van de economische crisis, richten deze zich tegen concurrerende groepen vreemdelingen, met name Turken, op de arbeidsmarkt. Door middel van moppen over uiterlijke kenmerken van de vreemdelingen, bv. op het gebied van taal of geloof, wordt geprobeerd hen uit te sluiten. De voornaamste sociaal-psychologische functie van dergelijke moppen is het verkrijgen van een gemeenschappelijke, verkapte goedkeuring voor iets wat in moreel opzicht niet gebillijkt kan worden.

Bennett, Gillian. *Ghost and witch in the sixteenth and seventeenth centuries.* – Folklore 97 nr. 1 (1986) p. 3-14.

In de polemiek tussen katholieke en protestantse theologen, o.a. over het vagevuur, veranderde het begrip 'geest' in de zestiende en zeventiende eeuw van betekenis. Door de protestanten werden geesten niet meer als (betrekkelijk ongevaarlijke) verschijningen van overledenen beschouwd maar als vermomde duivels. Als gevolg van deze verandering ontstond verwarring bij de interpretatie van verschijningen en nam de angst voor geesten toe. De auteur meent dat deze omstandigheden mede hebben bijgedragen tot het ontstaan van de heksenvervolgingen.

Bennett, Gillian. *Narrative as expository discourse.* – Journal of American folklore 99 (1986) p.415-434.

Tijdens een onderzoek naar paranormale verschijnselen in Manchester bleek dat mensen die over dit controversiële onderwerp ondervraagd worden, hun persoonlijke mening vaak spontaan in verhaalvorm gieten. In deze verhalen wijkt niet alleen de tijdsdimensie maar ook de vertelstructuur af van die in gangbare verhalen; centraal komen de eigen paranormale ervaringen of die van personen uit de naaste omgeving (gezin, familie) te staan. Deze afwijkende vertelvorm ziet Bennett als een gevolg van de verklarende functie van de verhalen en als een middel om negatieve kritiek te voorkomen.

Berg, W. van den. *Literatuurgeschiedenis en cultuurgeschiedenis.* – Spektator 16 nr. 1 (1986) p. 29-40.

Waarom literatuur- en cultuurgeschiedenis momenteel floreren (beide disciplines hebben in hun van oorsprong elitaire onderzoeksdomein het volk en de volkscultuur betrokken) en (dientengevolge) in elkaars marge opereren, toont de auteur aan de hand van meer en minder recent Nederlands en overig Westeuropees onderzoek aan.

Bernet Kempers, A.J. *In memoriam dr. P.J. Meertens. 6 september 1899-28 oktober 1985.* – Bijdragen en Mededelingen van Het Nederlands Openluchtmuseum 49 nr. 1 (1986) p. 3-4; 1 foto.

Bidprentjes als liturgische bron. *Een benadering vanuit iconografie, semiotiek en mentaliteitsgeschiedenis.* – Jaarboek voor liturgie-onderzoek 2 (1986) p.1-31; 8 ill.

Verslag van een in 1986 gehouden workshop van beoefenaars van de liturgiewetenschap waarin het thema 'bidprentjes als liturgische bron' vanuit de drie genoemde invalshoeken benaderd werd.

Braun, Rudolf. *"The invention of tradition." Wilhelm II. und die Renaissance der höfischen Tänze.* – Zeitschrift für Volkskunde 82 nr. 2 (1986) p. 227-249; 6 ill.

Aan het eind van de vorige eeuw werden aan het keizerlijk hof in Potsdam zeventiende- en achttiende-eeuwse dansen opnieuw ingevoerd. Braun ziet dit als uitvloeisel van een neo-feodalistische mentaliteit en als een poging om een (niet-bestaande) historische continuïteit te scheppen.

Brückner, Wolfgang. *"Selbst gesponnen, selbst gemacht, ist die beste Bauertracht." Zu Herkunft und Ideologie eines vielzitierten Slogans.* – Bayerische Blätter für Volkskunde 13 nr.2 (1986) p.76-86; 1 foto.

Op zoek naar de herkomst van het Duitse versje "Selbst gesponnen, selbst gemacht, ist die beste Bauertracht" komt Brückner tot de ontdekking dat er in het achttiende-eeuwse Duitsland twee tegengestelde tendensen waren m.b.t. het zelf kleding vervaardigen. Aan de ene kant werd er door de overheden gewaarschuwd tegen de 'Spinnstuben', die gezien werden als plaatsen waar voortdurend ontucht werd bedreven, aan de andere kant werd de bevolking aangespoord en soms zelfs bevolen, zoals Brückner met enkele citaten uit bronnen laat zien, de oude traditionele, zelfgemaakte kleding te dragen. Toch passen beide voorbeelden in de politiek van de achttiende-eeuwse verlichte overheid, die zowel probeerde de bevolking op te voeden als de staat zo onafhankelijk mogelijk van het buitenland te maken. De eerste

oproepen om 'klederdracht' te dragen hebben derhalve weinig van doen met de romantische negentiende-eeuwse pogingen de oude gebruiken te laten herleven, maar zijn zuiver economisch van oorsprong.

Burke, Peter. *Cultural history: past, present and future.* – Theoretische geschiedenis 13 nr.2 (1986) p.187-196.

In dit artikel, de schriftelijke neerslag van een lezing in december 1985 op het congres over cultuurgeschiedenis te Amsterdam gehouden, behandelt Burke puntsgewijs de verschillende benaderingswijzen die er voor de cultuurhistoricus na het tijdperk Burckhardt-Huizinga openstaan. Naast de bekende, zoals de historische antropologie en de 'popular culture' noemt hij ook aandacht voor 'politics' als een mogelijk vruchtbare nieuwe benaderingswijze, waarbij hij onder 'politics' het gebruik van macht in ruime zin verstaat. Het vierde terrein waar de cultuurhistoricus zich tenslotte meer op zou moeten begeven is dat van de taal als historisch verschijnsel (welke genres overheersten in een bepaalde tijd, wat waren de conventies voor een officieel stuk). Burke verwacht niet dat de cultuurgeschiedenis uitgroeit tot een aparte geïnstitutionaliseerde subdiscipline, zoals de economische geschiedenis, maar wel dat in de toekomst historici door de nieuwe ontwikkelingen meer oog zullen krijgen voor gegevens die onder de direct zichtbare oppervlakte aanwezig zijn.

Clerkx, Lily E. *Broers en zusters. Over familieverhoudingen in sprookjes. Een historisch-sociologische benadering.* – Sociologisch tijdschrift 13 nr. 3 (1986) p. 458-493.

Clerkx heeft onderzoek gedaan naar de gezinsrelaties (met name die tussen broers en zusters) in een groot aantal sprookjes uit het Westeuropese cultuurgebied. Wanneer men de resultaten daarvan naast die uit de gezinshistorische literatuur legt, blijken de sprookjes een vrij geloofwaardig beeld van de gezinsverhoudingen uit het verleden te geven.

Dinzelbacher, Peter. *The way to the other world in medieval literature and art.* – Folklore 97 nr.1 (1986) p.70-87.

In de middeleeuwen beschouwde men het hiernamaals als een werkelijk bestaande plaats in de kosmos. Men meende dat de tocht van de dode daarheen o.a. verliep langs een weg, een ladder of over een brug. In allegorische bespiegelingen, waarin het leven van de mens op aarde al gezien werd als een reis naar het hiernamaals, gebruikte men nagenoeg dezelfde beelden (bv. de voorstelling van de twee wegen).

Eggink, J.W.F. *Volksbibliotheken en andere voorlopers van de 'Openbare Bibliotheek' in Nederland, 1850-1900.* – Open 18 nr. 10 (1986) p. 429-439.

Aan de hand van archivalia, gedrukte bronnen en literatuur geeft de auteur een korte karakteristiek van verschillende typen bibliotheken (o.a. volksbibliotheken van het Nut, winkelbibliotheken, volksleeszalen) die in de tweede helft van de negentiende eeuw opengesteld werden voor de lager geplaatsten. Het initiatief tot de inrichting van deze bibliotheken ging doorgaans uit van mensen uit de maatschappelijke bovenlaag. Fabrieksarbeiders maakten minder van deze bibliotheken gebruik dan bv. geschoolde arbeiders, klerken, winkeliers en scholieren.

Franceus, Lieve. *Voeding bij Streuvels.* – Volkscultuur 3 nr. 3 (1986) p. 91-102; 1 ill., 1 krt.

Franceus vergelijkt de voedingsgegevens uit de romans van Streuvels met die uit de volkskundige streekliteratuur en met gegevens uit circa tachtig speciaal voor dit doel opgestelde vragenlijsten die ingevuld werden door oudere mensen uit Streuvelsland (het zuidoostelijk deel van West-Vlaanderen). Aangezien de gegevens in grote lijnen met elkaar overeen bleken te komen, concludeert Franceus dat Streuvels de voedingsgewoonten realistisch weergegeven heeft.

Ginzburg, Carlo. *Freud, der Wolfsman und die Werwölfe.* – Zeitschrift für Volkskunde 82 nr. 2 (1986) p. 189-199.

Eén van de bekendste analyses van Freud is die van de droom van een patiënt waarin deze, als klein kind, voor zijn raam zes of zeven witte wolven ziet zitten. Freud verklaart de droom en de daarmee verbonden angsten uit een op zeer jonge leeftijd waargenomen coïtus van de ouders. Ginzburg meent dat hij bij die verklaring de mythische inhoud van de droom over het hoofd heeft gezien, en legt verband met de fantasieën van de Benandanti (een sekte in Friuli omstreeks 1600 waarover hij geschreven heeft) en met het elders voorkomende geloof aan weerwolven en dodenprocessies. Daarbij denkt hij niet direct aan Jungs archetypen (hoewel hij op dat punt niet helder is), maar aan een overdracht via orale (of schriftelijke) bronnen, in dit bijzondere geval via de Russische kinderjuffrouw van de patiënt. In de bijgevoegde reacties op zijn artikel (van o.a. Rudolf Schenda, Christoph Daxelmüller, Helge Gerndt, Arnold Niederer en Dieter Harmening, p. 200-226) worden zijn veronderstellingen vrijwel algemeen als te hypothetisch en a-historisch verworpen. Alleen Utz Jeggle neemt het voor hem op, maar zo geëmotioneerd en zo weinig zakelijk, dat hij mij niet overtuigt. – J.J.V.

Groen, J.J. *Enkele medisch-psychologische beschouwingen over de tegenwoordige slankheidsmode in de westerse cultuur.* – Voeding 48 nr.2 (1987) p.51-54.

De huidige trend bij jonge vrouwen om hun voedselopname (vaak drastisch) te beperken, heeft volgens Groen, die hier enkele adviezen aan voedingsvoorlichters geeft, niet alleen psychologische, maar ook culturele gronden. Goed doorvoed zijn is niet meer zoals in het verleden een teken van welstand; ook fungeert het in de moderne maatschappij voor vrouwen niet meer als een bewijs dat ze geschikt voor huwelijk en zwangerschap zijn dan hun slankere seksegenoten. De tegenwoordige slankheidsmode, die deel uitmaakt van een complex van gedragingen en die in belangrijke mate door de industrie wordt gestimuleerd, is onder meer te verklaren uit een onafhankelijkheidsstreven van de vrouw; ook de, biologisch en economisch gezien, verminderde noodzaak om het voortbestaan van de groep te garanderen, spelen hierbij een rol.

Guth, Klaus. *Die Wallfahrt – Ausdruck religiöser Volkskultur. Eine vergleichende phänomenologische Untersuchung.* – Ethnologia Europaea 16 nr. 1 (1986) p. 59-82; 9 ill.

Of bedevaarten in groepsverband of individueel ondernomen worden, is voor de bestudering van bedevaarten volgens Guth niet van wezenlijk belang. Hij wil de religieuze handelingen (die bij vrijwel iedereen op de plaats van bestemming gelijk zijn) in het onderzoek centraal stellen. Behalve een korte schets van deze handelingen geeft hij in dit artikel een beschrijving van de opkomst van gemeenschappelijk gehouden bedevaarten in de late Middeleeuwen en van de verschillende realia die in bedevaartplaatsen een rol spelen.

Gijswijt-Hofstra, Marijke. *Van toverij en hekserij in vroeger tijden.* – Spiegel Historiae 21 nr. 9 (1986) p. 366-371; 4 ill.

Na een korte plaatsbepaling van de termen 'toverij' en 'hekserij' geeft de schrijfster een overzicht van de geschiedenis en de geschiedschrijving van het Europese toverijgeloof incl. de daaruit voortvloeiende heksenvervolgingen in de zestiende en de zeventiende eeuw. De nadruk legt ze op de situatie in ons land, waar het verschijnsel van de heksenprocessen zowel een korter tijdvak besloeg als minder massale vormen aannam. Het toverij-onderzoek ondervindt in ons land de laatste jaren een groeiende (interdisciplinaire) belangstelling. Het accent verschuift daardoor langzaam maar zeker van kwade toverij naar toverijpraktijken in het algemeen.

Heim, Walter. *Nikolausbrauch mit Bischofsgestalt. Ergebnisse der SGV-Umfrage.* – Schweizer Volkskunde 76 nr. 5 (1986) p. 65-80.

De Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde deed in 1983 een vragenlijstonderzoek naar de populariteit van de hedendaagse Sint Nicolaas-viering (met bisschopsfiguur) in Zwitserland. Van de resultaten van dat onderzoek wordt in dit artikel verslag gedaan. Geprobeerd wordt de uitkomsten te vergelijken met die van een min of meer overeenkomstige enquête in 1951 (in het kader van de Zwitserse volkskunde-atlas) die de situatie tussen beide wereldoorlogen in kaart bracht. Algemene conclusie is dat het gebruik al enkele decennia een renaissance beleeft na vanaf de Reformatie eeuwenlang uit de protestantse gebieden en later ook uit de katholieke gebieden verdwenen te zijn geweest.

Hermans, M.R. *Genootschapsleven in Zutphen 1778-1834.* – Bijdragen en Mededelingen Vereniging 'Gelre' 76 (1985) p. 56-87; 11 tab.

Genootschappen vormen een belangrijke ingang tot het verkrijgen van inzicht in het proces van politieke, sociale en culturele emancipatie van bepaalde bevolkingsgroepen in de achttiende- en negentiende-eeuwse stedelijke samenleving, betoogt de schrijfster van dit artikel. Bestudering van het genootschapsleven in de context van een bepaalde plaats en periode vond tot dusver echter weinig plaats. Daarmee maakt Hermans een begin en wel voor Zutphen. Tussen 1778 en 1815 werden in deze gemeente minstens zeven genootschappen opgericht. Van slechts vier genootschappen is nog voldoende archiefmateriaal voorhanden en op deze vier concentreert Hermans zich. De oprichting van genootschappen vond meestal plaats vanuit utilitaire achtergronden. In dit geval hield één genootschap er een economisch doel op na, een ander werd opgericht ten algemene nutte, de beide overige gezelschappen hadden natuurwetenschappelijke doelstellingen. Tussen 1778 en 1834 vond te Zutphen een aantal belangrijke verschuivingen plaats op politiek, sociaal en cultureel gebied. De genootschappen waren daarvan een directe uitingsvorm. Op hun beurt werkten ze echter ook weer mee aan de verdere uitbouw van het burgerlijke emancipatieproces. De schrijfster leidt dat af uit de sociale herkomst van de genootschapsleden, de inhoud van de lezingen, de uitgeschreven prijsvragen, en de ontplooide initiatieven t.b.v. de plaatselijke gemeenschap (oprichting scholen, bibliotheek, enz.).

Hommage à André Leroi-Gourhan. – Terrain 7 (1986) p. 61-76; ill.

Vershillende van zijn oud-leerlingen, leerlingen en vrienden herdenken in afzonderlijke artikelen André Leroi-Gourhan, die op 19 februari 1986 overleed.

Honko, Lauri. *Folkloristic studies on meaning. An introduction.* – Arv. Scandinavian Yearbook of Folklore 40 (1984) p. 35-56.

De laatste tijd is in de Verenigde Staten en in de Scandinavische landen de belangstelling voor de betekenis van volksverhalen gegroeid. Oorzaak daarvan is dat de structuralistische benadering van het volksverhaal meer problemen oproep dan oploste en men door de toename van empirische studies op het gebied van de overlevering tot de overtuiging was gekomen dat niet alles wat er over betekenis gezegd kan worden, speculatief hoeft te zijn. Deze hernieuwde belangstelling had onder andere tot gevolg dat in 1984 in Bergen (Noorwegen) een congres over dit onderwerp werd gehouden. Een deel van de daar gehouden lezingen wordt in deze aflevering van Arv gepubliceerd, voorafgegaan door een overzichtsartikel van de hand van Honko, waarin hij de verschillende gezichtspunten de revue laat passeren. Tenslotte wijst hij, aan de hand van een door Roger D. Abrahams bestudeerde Westindische versie van een bekend verhaal (AT 780), er nog eens op dat er niet één betekenis aan zo'n verhaal toegekend kan worden, maar dat er vele betekenislagen te onderkennen zijn, zoals de sociologische en psychologische betekenis die de onderzoeker zelf zal moeten ontdekken.

Jacobs, Marc. *Charivari en volksgerichten. Sleutelfenomenen voor sociale geschiedenis* – Tijdschrift voor sociale geschiedenis 12 nr.4 (1986) p. 365-392; 3 ill.

Het verhaal van een volksooploop rond het huis van een echtpaar waarvan de vrouw zich wilde laten scheiden van haar echtgenoot, in 1788 te Deinze (Oost-Vlaanderen), is voor Jacobs aanleiding om dieper op het verschijnsel van de charivari in te gaan. Hij doet dit nauwelijks aan de hand van de gebeurtenissen te Deinze zelf, deze zijn slechts aanleiding om te komen tot een overzicht van de belangrijkste literatuur die er de laatste decennia over dit verschijnsel is verschenen. Zijn conclusie is dat juist de studie van charivari inzicht kan geven in de verschillende 'velden', d.w.z. de conglomeraten van opvattingen en houdingen binnen de maatschappij, en de strijd die tussen die velden gevoerd wordt.

Johler, Reinhard. *'Froh und frei, all herbei, dreimal hoch der erste Mai!' Die sozialistischen Maifeiern in Vorarlberg zwischen Volks- und Arbeiterkultur.* – Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 89 nr. 2 (1986) p. 97-124; 3 ill.

Geïnspireerd door het artikel van Köstlin, die ervoor pleitte aandacht te schenken aan de verschillen binnen de 'arbeiderscultuur' (vgl. V.B. 11,2 p. 216), laat de auteur aan de hand van kranteberichten zien dat het 1 mei-feest in Vorarlberg in het laatste decennium van de negentiende eeuw niet zozeer gevierd werd door fabrieksarbeiders als wel door jonge ambachtslieden in kleine bedrijven, overwegend schoen- en kleermakersgezellen. Zij waren daartoe in staat omdat zij geschoold waren, belangstelling voor politiek hadden en in deze tijd, in tegenstelling tot de fabrieksarbeiders, nog niet volledig afhankelijk waren van hun patroons. Vanaf de eeuwwisseling namen ook andere categorieën arbeiders aan het feest deel. De auteur wijst erop dat de geschiedenis van het 1 mei-feest inzicht geeft in het geleidelijke ontstaan van een arbeiderscultuur. Hij schenkt verder aandacht aan o.a. de houding van de overheid, de kerk en de arbeidersbeweging tegenover het feest.

Kasteleyn, E.W. *Nederland in de ban van de aardstralen; reconstructie van de wichelroede- en aardstralenproblematiek in Nederland in de periode 1930-1955.* – Tijdschrift voor parapsychologie 54 nr. 2 (1986) p. 2-54.

In 1954 verschenen er in Nederland twee vernietigende rapporten over de betekenis van de wichelroede als resultaat van een door de overheid ingestelde commissie, waarvan echter geen enkele parapsycholoog deel uitmaakte. Sindsdien is er nooit meer enig onderzoek in deze richting verricht, ook niet van de zijde van de parapsychologie. Vanwege de toegenomen publieke belangstelling voor de wichelroede in de laatste tijd, die met name in buitenlandse vaktijdschriften gekoppeld wordt aan alternatieve geneeswijzen, reconstrueert Kasteleyn de voorgeschiedenis en de werkzaamheden van de Nederlandse overheidscommissie en geeft hij lijnen aan voor toekomstig onderzoek.

Kaysel, Roger. *Das unworbene Kind.* – Volkskunst 9 nr. 3 (1986) p. 29-34; 13 ill.

In de reclame wordt op verschillende manieren gebruik gemaakt van het kind: het kan worden aangesproken als consument of toekomstige klant d.m.v. attractieve verpakkingen, geschenken, tekenwedstrijden enz., of het kind fungeert zelf als reclamemaker door bijvoorbeeld bedrukte kleding of stickers te dragen. Ook is de afbeelding van een kind op verpakkingen een geliefd middel in de reclame voor volwassenen. Deze vorm van propaganda maken is sinds 1850 door de opkomst van het industrieproduct en de ontwikkeling van de industriële druktechniek, met behulp waarvan sneller reclamemateriaal vervaardigd kon worden, sterk toegenomen. Na de crisis en de beide wereldoorlogen is in de tweede helft van de twintigste eeuw de op het kind gerichte reclame steeds agressiever geworden. Kaysel geeft enkele voorbeelden en illustraties waaruit deze ontwikkeling is af te lezen.

Kint, André. *Antwerpse kaartspelmakers in de 16de eeuw.* – Volkskunde 87 nr. 3 (1986) p. 200-220; 4 ill.

Kint gaat in dit artikel na welke plaats Antwerpen innam in de Westeuropese speelkaarten-nijverheid van de vijftiende en zestiende eeuw. Deze nijverheid moet in Antwerpen al in de vijftiende eeuw van belang zijn geweest, maar in de volgende eeuw werd Antwerpen definitief het centrum van deze industrie. Onderzoek van o.a. de Antwerpse poortersboeken en gildearchieven leverde maar liefst 47 beoefenaars van dit ambacht op, en naar alle waarschijnlijk is dit nog maar een fractie van het totale aantal. Veel van deze speelkaartenmakers waren van Franse afkomst (o.a. Rouen). Van de vier kaartenbeelden die er bestaan, is het Franse kaartenbeeld (met zijn bekende indeling van harten, schoppen, ruiten en klaveren) dan ook in onze streken het meest ingeburgerd geraakt. Aan het eind van zijn uiteenzetting probeert de schrijver tenslotte een recente Antwerpse vondst van speelkaarten met draakmotief in de tijd te plaatsen. Hij concludeert dat deze gedrukt moeten zijn rond 1574, zodat we hier mogelijk te maken hebben met de oudste drakenspeelkaarten ter wereld.

Klein, Barbro. *Swedish folklife research in the 1980s.* – Journal of American folklore 99 (1986) p.461-469.

In de belangrijkste volkskundige studies uit Zweden van de laatste jaren is de aandacht die volkskundigen in het verleden voor de materiële cultuur toonden, verschoven naar een sterk toenemende belangstelling voor de leefwijze, de normen en waarden van de Zweden.

Koolbergen, H. van. *Volkskunde en het Meertens-Instituut.* – Bijdragen en mededelingen van Het Nederlands Openluchtmuseum 49 nr. 1 (1986) p. 20-25; 2 ill.

De ontwikkeling van het oorijzer van een beugeltje om de muts op het hoofd te houden tot een pronksieraad, aanvankelijk door de burgers in de stad gedragen, maar later onderdeel geworden van verschillende klederdrachten, is niet overal in Nederland op dezelfde manier verlopen. Van Koolbergen heeft dit m.b.v. boedelinventarissen uit de periode 1600 tot 1900 onderzocht voor een viertal plaatsen verspreid over het land: Weesp, Maasland, Doesburg en Oirschot. Tussen deze plaatsen blijken grote verschillen te bestaan, waarvoor de verklaring nu eens gezocht moet worden in sociale tegenstellingen (Doesburg en Oirschot), dan weer in economische voor- of tegenspoed en mode- of identiteitsoverwegingen (Weesp), of in de navolging van een toonaangevende groep (Maasland). Van Koolbergen heeft hiermee willen aantonen dat nog veel detailonderzoek nodig is voordat de volledige geschiedenis van het oorijzer in Nederland geschreven kan worden.

Leenders, J.M.M. *Omslag van ideeën. Het Nut te Hoorn 1850-1870.* – De negentiende eeuw 10 nr. 3 (1986) p. 93-113; 2 ill.

In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw werden op de vergaderingen van het departement Hoorn van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen resp. 94 en 78 lezingen gehouden. Op grond van een vergelijking van hun titels zoals vermeld in het notulenboek – over de inhoud van de voordrachten is zelden iets bekend – stelt de auteur vast dat deze in de jaren zestig een meer vooruitstrevend karakter hadden dan in hetvoorafgaande decennium. Hij schrijft deze verandering toe aan de vestiging in Hoorn van enkele jonge moderne predikanten en ambtenaren in het begin van de jaren zestig. In het resultaat van zijn onderzoek ziet de auteur een bevestiging van de stelling van E.H. Kossmann, dat zich in de jaren zestig in Nederland een verschuiving heeft voorgedaan in het geestelijk klimaat.

Mansvelt Beck, Humphrey F.L. *De herbouw van de boerderij Hulshoff te Eibergen in 1802.* – Jaarverslag 1985 van de Stichting Historisch Boerderij-onderzoek (1986) p. 30-62; 9 ill. (te verkrijgen door overmaking van f 10,- op giro 897058 t.n.v. S.H.B.O., onder vermelding Jaarverslag 1985).

De schrijver geeft een uitvoerige analyse van het bestek (waarvan de tekst in een bijlage is afgedrukt) en plaatst een aantal details die inzicht geven in het boerderij-type, de constructie en de indeling in hun tijd.

Marshall, Rosalind K. *Wet-nursing in Scotland: 1500-1800.* – Review of Scottish culture 1 (1984) p. 43-51; 5 ill.

Evenals in de rest van West-Europa werd het in Schotland in de zestiende en zeventiende eeuw gebruikelijk dat moeders een min in dienst namen om hun kind te laten voeden. Men heeft hieruit wel afgeleid dat deze moeders nogal onverschillig stonden tegenover hun kind. Op grond van brieven van Schotse adellijke dames uit deze periode komt de schrijfster echter tot de conclusie dat deze moeders in de meeste gevallen juist zeer begaan waren met het lot van hun kind. Zij deden een beroep op een min omdat zij niet in staat waren het zelf te voeden. Uit belastinggegevens uit Edinburgh uit 1694 heeft de schrijfster achterhaald dat behalve in kringen van de adel ook door leden van de gegoede middengroepen zoals rijke kooplieden en advocaten een min werd aangetrokken. In de achttiende eeuw brengt men het kind onder in het woonhuis van de min, terwijl de min voordien deel uitmaakte van het

huishouden van haar werkgever. Toen de hoge kindersterfte in die eeuw mede werd toegeschreven aan de zorgeloosheid van de min, zag men en van haar diensten af.

McDowell, John H. *The poetic rites of conversation.* – Journal of folklore research 22 nr. 2/3 (1985) p. 113-130.

Van de doorsnee-conversatie die mensen met elkaar voeren wordt algemeen aangenomen dat die een ernstig zakelijk karakter heeft. In dit artikel toont McDowell daarentegen aan, dat zelfs in doodernstige gesprekken altijd frivole, poëtische momenten aan te wijzen zijn, in de vorm van spreekwoorden, woordspelingen e.d. Deze momenten hebben als functie om op cruciale momenten, vooral als de dreiging van het misverstand om de hoek komt kijken, de voortgang van het gesprek in het gareel te houden. Ter illustratie analyseert de schrijver enkele voorbeelden van westerse en niet-westerse conversatie.

Mohrmann, Ruth-E. *Volksleben und Alltagskultur in Papenburg.* [In:] *Geschichte der Stadt Papenburg.* Herausgegeben von Wolf-Dieter Mohrmann. Papenburg 1986, Verlag der Stadt Papenburg, p.477-527; 6 ill.

Mohrmann vraagt zich in dit artikel af welke invloeden er in het dagelijks leven in Papenburg, een stadje aan de Eems, rond het jaar 1800 te ontdekken zijn. Ze richt zich daarbij op twee hoofdaspecten van dat dagelijks leven, de materiële cultuur en de gewoonten en gebruiken. Alle onderdelen daarvan, huisinrichting, huisraad, voeding en kleding voor de materiële cultuur en de gehele jaar- en levenskring voor de gewoonten en gebruiken, worden aan de hand van een groot aantal bronnen, voornamelijk boedelbeschrijvingen voor de materiële cultuur en gerechtelijke stukken en rekeningen voor de gewoonten en gebruiken, nauwkeurig beschreven. Uit de vele voorbeelden blijkt duidelijk dat Papenburg een raakpunt was van twee invloedssferen, aan de ene kant de Hollands-Oostfriese en aan de andere kant de Eemslandse-Westfaalse.

Tenslotte gaat Mohrmann in op de vraag hoe het mogelijk was dat Papenburg, van oorsprong een onbetekenende veenkolonie, aan het eind van de achttiende eeuw tot zo'n grote welvaart kon komen, en Papenburgse schepen de zeven wereldzeeën bevoeren. Volgens haar is deze bloei het gevolg van een complex van oorzaken, aan de ene kant materieel-juridisch (het ontbreken van gildenverplichtingen, verbeteringen aan de infrastructuur), aan de andere kant immaterieel van aard (de inzet en inspiratie van de dynamische pastoor Frerking, de sterke binding die de Papenburgers met hun familie en geboortegrond hadden). Externe oorzaken voor deze bloei, zoals het zo goed als wegvallen van de Hollandse concurrentie, noemt zij niet, waardoor haar verklaringen enigszins een gelegenheidskarakter lijken te hebben.

Renaud, W.F. *Boerenwagens in Brabant tot ca. 1955.* – Bijdragen en mededelingen van Het Nederlands Openluchtmuseum 49 nr. 1 (1986) p. 5-13; 7 foto's.

Door de opkomst van de suikerbietenenteelt in de tweede helft van de negentiende eeuw op de noordwestelijke kleigronden in Noord-Brabant ontstond op de boerenbedrijven de behoefte aan een voertuig met een groter laadvermogen dan de boerenwagens hadden, voor het vervoer van suikerbieten naar de fabrieken. Vermoedelijk speciaal voor dit doel is volgens Renaud tussen 1860 en 1870 een nieuw type vervoermiddel ontwikkeld, dat was samengesteld uit de boerenkar en het voorstel van de boerenwagen. Dit voertuig, trein of tram genoemd, raakte vanwege zijn grotere capaciteit spoedig ook in gebruik voor het vervoer van koren en graan tijdens de oogstperiode. De trein was ook bekend in het noordwesten van de Belgische

Kempen, waar hij eveneens alleen bij de oogst werd gebruikt, en in Oost-Engeland, waar hij al in de achttiende eeuw voorkomt onder de naam 'hermaphrodite'.

Röhrich, Lutz. *The quest of meaning in folk-narrative research. What does meaning mean and what is the meaning of mean?* — Arv. Scandinavian Yearbook of Folklore 40 (1984) p.127-138.

Röhrich houdt een pleidooi voor nieuwe aandacht voor de betekenis van verhalen. Tegelijkertijd wijst hij daarbij elke vooringenomenheid, of deze nu freudiaans, jungiaans of marxistisch is af. Een andere eenduidige methode om de betekenis van verhalen te achterhalen reikt Röhrich echter welbewust niet aan. De enige leidraad die hij geeft is de constatering dat de onderzoeker op een zo rationeel en objectief mogelijke wijze het verhaal dat een produkt is van een irrationeel en creatief proces moet proberen te benaderen.

Rumpf, Marianne. *Der 'Kampf des Karnevals gegen die Fasten' von Pieter Bruegel d. Älteren. Volkskundlich – kulturhistorisch – medizinhistorisch interpretiert.* – Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 89 nr. 2 (1986) p. 125-157; 8 ill.

Aan de hand van iconografische bronnen en literatuur geeft de schrijfster een verklaring van enkele figuren, attributen en gebouwen op het schilderij "De strijd tussen carnaval en vasten" van Pieter Bruegel de Oudere. Zij keert zich daarbij in enkele gevallen tegen opvattingen van auteurs die eerder over het schilderij hebben geschreven, o.a. E.M. Schutt-Kehm (vgl. V.B. 11,2 p. 201-202).

Schuurman, A.J. *Het bezit van preciosa in de Zaanstreek rond 1860. Een reconstructie van leefstijlen.* – A.A.G. Bijdragen 28 (1986) p.217-244; 1 fig., 18 tab.

Een tachtigtal boedelbeschrijvingen uit de jaren rond 1860 vormen de basis van een subtiel artikel over de verdeling van het bezit aan kostbare voorwerpen – in de boedels zelf preciosa genoemd – over de verschillende groepen in de Zaanstreek, uit welk gebied de boedelbeschrijvingen afkomstig zijn. Schuurman heeft deze boedelbeschrijvingen verdeeld over vier beroepsgroepen (arbeiders, boeren, middenstanders en burgers), die elk weer in vier 'consumptiegroepen' onderverdeeld werden. De consumptiegroepen werden vastgesteld aan de hand van de waarde van de in de boedel aanwezige 'consumptiegoederen' (waarmee waarschijnlijk al het roerend goed bedoeld wordt). Omdat niet alle beroepsgroepen ook weer in vier consumptiegroepen uit te splitsen zijn (arbeiders met consumptiegoederen ter waarde van meer dan f 499,- komen bijvoorbeeld niet voor) bedraagt het totale aantal groepen waarover de inventarissen verdeeld zijn acht. Verwarrend bij deze indeling vond ik wel dat rijk en arm als relatieve begrippen gebruikt worden, waardoor een rijke boer in dezelfde consumptiegroep valt als een arme burger. Ook had ik graag duidelijker aangegeven willen hebben dat de steeds afzonderlijk in de tabellen gepresenteerde beroepsgroepen van de burgers en die van de vrije beroepsbeoefenaren en kooplieden/fabrikanten twee verschillende verdelingen van een en dezelfde groep inventarissen zijn.

Aan de hand van een groot aantal tabellen, waarin de verdeling van de verschillende soorten voorwerpen per groep wordt bekeken, worden al gauw patronen zichtbaar. Natuurlijk in de eerste plaats een heel voor de hand liggend patroon: de rijken hebben meer dan de armen. Een veel interessantere constatering is echter dat daarnaast duidelijke verschillen te constateren zijn in het soort kostbare voorwerpen dat aan de ene kant de arbeiders, boeren en middenstanders bezitten en aan de andere kant de burgerij. Overweegt bij de ene groep het bezit aan sieraden, bij de andere groep ligt de nadruk op het (zilveren) bestek, al heeft deze groep over het algemeen ook een groot aantal sieraden. De waarde van het bezit aan roerend

goed bleek dus niet altijd de doorslaggevende factor te zijn in de keuze van de preciosa, daarnaast speelde smaak een belangrijke rol. Arme burgers behoren tot de bestekgroep en rijke boeren tot de sieradengroep.

Nadere bestudering van de soort sieraden die door de twee groepen gedragen werden maakte duidelijk dat ook daarin verschillen te constateren waren. Bezit de sieradengroep vooral kaspelden, voorhaamaald, zijnaalden en hoofdbeugel (oorrijzer), de bestekgroep geeft de voorkeur aan armbanden, medaillons en broches. De boeren bleken tenslotte de meest uitgesproken vertegenwoordigers van de sieradengroep te zijn, terwijl er zich onder de rijkere middenstanders een grote groep bevond die eerder bij de bestekgroep dan bij de sieradengroep viel in te delen.

Om te controleren of de verkregen resultaten niet al in het materiaal gelegd waren door de van te voren gekozen indeling, bediende Schuurman zich nog van de clusteranalyse, een rekenmethode, waarbij de boedelbeschrijvingen op basis van een aantal kenmerken met elkaar vergeleken worden. Indien boedels dezelfde kenmerken vertoonden, d.w.z. een aantal voorwerpen gemeen hadden, werden ze in dezelfde groep ingedeeld. Ook nu het voorwerp als uitgangspunt werd genomen kwam de hierboven genoemde tegenstelling tussen arbeiders, boeren en middenstanders enerzijds en burgers anderzijds duidelijk naar voren. In het dendrogram dat de clustering van de inventarissen weergeeft blijkt Schuurman zich te bedienen van weer een nieuwe indeling van de burgerij, wat niet bijdraagt tot de helderheid van de grafische weergave van de clustering.

De door Schuurman verkregen resultaten wijzen er volgens hem op dat er rond 1860 in de Zaanstreek twee levensstijlen naast elkaar bestonden. Eén, verbonden met arbeiders, middenstanders en vooral boeren, die gericht was op het vertoon van de welstand buitenshuis en één, verbonden met de burgerij, die daarnaast ook veel waarde hechtte aan vertoon van welstand binnenshuis en, indien daarin voor een keuze gesteld, aan dat laatste de voorkeur gaf.

Schuurmans artikel komt op mij over als een minutieus laboratoriumverslag, waar ik tot slot nog één suggestie aan toe wil voegen. Misschien zou bij de keuze voor een van de twee leefstijlen de woonplaats ook nog een rol gespeeld kunnen hebben. Ik denk hierbij vooral aan de groep van de rijke middenstanders, die deels de 'boerenleefstijl' en deels de 'burgerleefstijl' volgden. Het zou vruchtbaar kunnen zijn hierbij te letten of zij in een stedelijke kern, zoals Zaandam, woonden, of op het platteland, omringd door boeren. – Hans van Koolbergen.

Segalen, Martine. *Current trends in French ethnology.* – *Ethnologia Europaea* 16 nr. 1 (1986) p. 3-24; 8 ill.

Segalen geeft een schets van de geschiedenis van de etnologie in Frankrijk, van de relaties die deze wetenschap in heden en verleden (gehad) heeft met andere wetenschappen zoals volkskunde, geschiedenis en antropologie, en van de belangrijkste onderzoeksterreinen waarop de Franse etnologen zich heden ten dage bewegen (met name: stedelijke etnologie, culturele etnologie, onderzoek naar gezin en verwantschapspatronen, onderzoek naar de symboliek van diverse aspecten van het menselijk leven).

Siikala, Anna-Leena. *The praxis of folk narratives.* – *Arv. Scandinavian Yearbook of Folklore* 40 (1984) p. 137-152.

Onderzoek op het Polynesische eilandje Mauke en in enige boerendorpen in West-Finland naar de wijze waarop verhalen verteld en overgeleverd worden wees uit dat er niet alleen verschillende typen verhalen bestaan, maar daaraan gekoppeld ook verschillende typen

vertellers. Deze typen komen voort uit de verschillende manieren waarop mensen door afkomst en persoonlijke ervaringen met traditie leren omgaan. Verschillende soorten vertellers komen natuurlijk in elke cultuur voor. Wel is het volgens Siikala zo dat elke maatschappij zijn eigen specifieke typen creëert.

Spoorenberg, J. *De toten van het St. Catharinagilde.* – 't Gruun Buukske 15 nr. 4 (1986) p. 90-100.

Bij het Eindhovense St. Catharinagilde bestaat het gebruik om omstreeks de feestdag van de patroonheilige kleine puntbroodjes uit te delen aan schoolkinderen. Die broodjes worden 'toten' genoemd vanwege hun vorm (toot = kegelvormige punt). Algemeen neemt men aan dat deze gildetraditie al zo'n drie eeuwen onafgebroken in stand wordt gehouden. Dat is niet helemaal juist, meent Spoorenberg. Op grond van de literatuur en eigen archiefonderzoek komt hij tot de conclusie dat het gebruik weliswaar minstens 350 jaar oud is, maar dat er gedurende die periode zeker niet van een ononderbroken traditie gesproken kan worden. Vele malen heeft men geprobeerd van deze jaarlijkse uitdeling af te komen (al dan niet met succes), en soms is met de tijdelijke opheffing van het gilde (bv. tussen 1936 en 1954) ook de traditie opgeheven geweest. Wel is het opmerkelijk dat vroeg of laat dit gebruik steeds weer in ere wordt hersteld. Thans is het "een van de laatste oude Eindhovense tradities en daarom moeten we er zuinig op zijn", al dus de schrijver.

Storaas, Randi. *Clothes as an expression of counter-cultural activity.* – *Ethnologia Scandinavica* (1986) p.145-158; 9 ill.

Aan het eind van de negentiende eeuw kwam er in Noorwegen een beweging op die de Noorse identiteit wilde beschermen tegen de steeds sterker wordende invloeden van buiten af. Als een van de symbolen van het 'Norskdóm' (de Noorsheid) koos men de dracht van de streek Hardanger, een van de gebieden waar in die tijd nog klederdracht werd gedragen. De beweging had zo'n succes dat de Hardangerdracht zich ontwikkelde tot het nationaal kostuum van Noorwegen en zelfs nu nog op een grote populariteit kan bogen. Het artikel van Storaas schetst alleen de grote lijnen van deze ontwikkeling en concentreert zich vooral op de theoretische kant ervan (bv. welke begrippenparen gebruikten voor- en tegenstanders van de dracht). Enig inzicht in de factoren die deze ontwikkeling mogelijk maakten en de groepen die daar stuwend of remmend in optraden wordt echter niet gegeven.

Verstoep, Corrie. *Kaasmakende boerinnen: geëmancipeerde slavinnen? De positie van de kaasmakende boerinnen in Midden-Nederland, ca. 1895-ca. 1940.* – *Historische encyclopedie Krimpenerwaard* 11 nr.2 (1986) p.29-49; ill., krt., tab.

Uit een gedetailleerde analyse van de dagelijkse werkzaamheden die boerinnen uit Midden-Nederland in de eerste helft van deze eeuw aan het kaasmaken besteedden, blijkt dat de positie van deze vrouwen volledig door het zuivelambacht werd bepaald. Na 1920 kwamen het huishouden en de opvoeding van de kinderen – in tegenstelling tot voorheen – langzamerhand zodanig op de voorgrond te staan, dat men daarin meer en meer een motief ging zien om de zuivelbereiding te beëindigen. De vraag of de vroegere kaasmakende boerinnen als geëmancipeerde slavinnen beschouwd kunnen worden, is moeilijk te beantwoorden, want hoewel ze nauwelijks over de inrichting van hun eigen leven konden beschikken, bleken ze ook de scepter te zwaaien over een omvangrijk eigen werkterrein.

Waltz, Rainer. *Der Hexenwahn vor dem Hintergrund dörflicher Kommunikation.* – Zeitschrift für Volkskunde 82 (1986) 1-18.

Waltz analyseert op basis van een reeks toverijbeschuldigingen in Lippe de wijze waarop dergelijke beschuldigingen tot stand komen en de reacties daarop. Hij meent enerzijds dat deze goed passen in de communicatiestructuur van pre-industriële dorpsgemeenschappen die geringe mogelijkheden bezitten tot het uitoefenen van macht en sancties. Anderzijds zouden ze gevoed worden door het onder de plattelandsbevolking levende idee dat de voorspoed van de een ten koste gaat van die van anderen. Dit leidt tot een sfeer van achterdocht en intimidatie. De elite, die deels andere opvattingen over toverij huldigt dan het 'volk', speelt hierin een belangrijke rol omdat zij over de machtsmiddelen beschikt.

Wildenbeest, Gerrit. *Van Quanselbier naar oranjebitter. Over de ontwikkeling van publieke feesten in de Achterhoek.* – Sociologisch Tijdschrift 13 nr. 1 (1986) p. 49-82; 1 ill.

In 1875 werd in Winterswijk de kermis afgeschaft. Het jaar daarop en vervolgens vanaf 1888 organiseerde een vereniging, bestaande uit o.a. textielabrikanten, leraren, advocaten en winkeliers, daarvoor in de plaats een zgn. volksfeest. Dit feest werd en wordt steeds gehouden op 31 augustus, de verjaardag van prinses en later koningin Wilhelmina. De organisatoren beoogden met dit feest niet alleen het drankverbruik te verminderen en gepast vermaak te bieden, maar ook het ideaal van harmonie tussen de verschillende maatschappelijke groeperingen uit te dragen. Daarmee was dit feest, bij de sterke sociale tegenstellingen in Winterswijk, voor de oorlog tevens een symbool van het verzet tegen het socialisme.

De auteur wijst er op dat het ontstaan van dit specifieke feest niet alleen verklaard kan worden met een beroep op het burgerlijk beschavingsoffensief in de negentiende eeuw. Men moet ook rekening houden met de – plaatselijk verschillende – sociale en godsdienstige verhoudingen. Evenals in Winterswijk vond elders in de Achterhoek het volksfeest een voedingsbodem in protestantse gebieden, waar men niet behoudend is, maar waar wel sociale spanningen bestaan. In plaatsen met een overwegend katholieke bevolking bleef de kermis doorgaans behouden. Waar men orthodox-protestant was, maar waar de samenleving niet gekenmerkt werd door grote sociale verschillen, treft men de zgn. oranje feesten aan. De auteur stelt vast dat de grenzen tussen de door hem onderscheiden feesten thans vervagen en dat braderieën en het carnaval de eerder genoemde feesten aan het verdringen zijn.

Yankah, Kwesi. *Risks in verbal art performance.* – Journal of folklore research 22 nr. 2/3 (1985) p. 133-153.

Anders dan bij het geven van een demonstratie is er bij een 'voorstelling' (bv. het vertellen van een verhaal, mop of raadsel) een duidelijk sanctionerende rol voor het publiek weggelegd. Het publiek is hier immers zelf partij in het communicatieproces, want het wordt geacht zich te amuseren en zijn goed- dan wel afkeuring van het gebodene kenbaar te maken. Op de (ongeschreven) regels waaraan een geslaagde voorstelling moet voldoen, houdt het publiek dan ook nauwgezet toezicht en het sanctioneert op bedekte dan wel openlijke wijze elke overtreding ervan. Deze fundamentele rol van het publiek krijgt over het algemeen te weinig aandacht, meent Yankah. In dit artikel analyseert hij een aantal algemene overtredingen van de performer, voorts welke impliciete en expliciete tekens van afkeuring het publiek daarbij ten dienste staan, en tenslotte welke risicoverminderende maatregelen in de meeste voorstellingen zijn ingebouwd om de performer minder kwetsbaar te maken. De schrijver gaat daarbij transcultureel te werk en probeert vergelijkenderwijs tot een aantal algemene uitspraken te komen.